

Ε΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών
Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014

*Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις
στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*

Πρακτικά ≡ Proceedings

5th European Congress of Modern Greek Studies
of the European Society of Modern Greek Studies
Thessaloniki, 2-5 October 2014

*Continuities, Discontinuities, Ruptures
in the Greek World (1204-2014):
Economy, Society, History, Literature*

Τόμος Ε΄

Επιμέλεια:
Κωνσταντίνος Α. Δημάδης

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Αθήνα 2015

Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις
στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία

Continuities, Discontinuities, Ruptures
in the Greek World (1204-2014):
Economy, Society, History, Literature

Τόμος Ε΄

Την ευθύνη της έκδοσης έχει το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΕΝΣ
E-mail: *dimadis@zedat.fu-berlin.de*

ISBN (vol.) 978-618-81771-2-3

ISBN (set) 978-618-81771-3-0

Σελιδοποίηση - τυπογραφική φροντίδα:
Jorge Lemus Pérez (*lemus777@gmail.com*)

Copyright © 2015:

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ)

European Society of Modern Greek Studies

www.eens.org

Ε΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014

Π ρ α κ τ ι κ ά

**Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις
στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία**

Τόμος Ε΄

Ε π ι μ έ λ ε ι α:

Κωνσταντίνος Α. Δημάδης

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Αθήνα 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Ε΄ ΤΟΜΟΥ

Πρόλογος (Κ. Α. Δημάδης)	21
--------------------------------	----

9. Πολιτισμικές μεταφορές, διαπολιτισμικοί μετασχηματισμοί και διακαλλιτεχνικές προσεγγίσεις

9.1. Στρογγυλό Τραπέζι «Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις & διαμόρφωση του “εθνικού χαρακτήρα” στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα»

Άννα Ταμπάκη: Εισαγωγή – Παρουσίαση των στόχων της έρευνας και των πρώτων πορισμάτων της	29
Κυριακή Αθανασιάδου: Εικόνες της <i>Μήδειας</i> και η κατασκευή του γυναικείου φύλου στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα	51
Χρυσόθεμις Σταματοπούλου – Βασιλάκου, Αικατερίνη Διακουμοπούλου – Ζαραμπούκα: Διαπολιτισμική πρόσληψη της δραματουργίας μέσα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα: Μια πρώτη προσέγγιση	65
Ευριπίδης Γαραντούδης: Η αναβίωση της αρχαίας ελληνικής μετρικής τον 19ο αιώνα: μετρική θεωρία και ποιητική πράξη	85
Μαρία Σπυριδοπούλου: Ο Εμίλ Ζολά μέσα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο των δύο τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα: μια πρώτη προσέγγιση	95
Αγγελική Σπυροπούλου: Ελληνοαγγλικές λογοτεχνικές συναντήσεις του 19ου αι.- πρόσληψη και διαπολιτισμικότητα	115
Κατερίνα Καρακάση: Η <i>αρχαία δημοτική ποίηση</i> και τα <i>ωραία προϊόντα του γερμανικού Παρνασσού</i> . Σημειώσεις για την πρόσληψη του γερμανικού Ρομαντισμού στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα	133
Άλκηστη Σοφού: Ο <i>Θεατής της Ανατολής (Le Spectateur de l’Orient)</i> διαλέγεται με την Ευρώπη. Οι διακυμάνσεις μιας «εθνικής αφήγησης»	151
Αύρα Ξεπαπαδάκου, Αλέξανδρος Χαρκιολάκης: Το λυρικό θέατρο και η μουσική σαλονιού στον ελληνόφωνο περιοδικό Τύπο του 19ου αιώνα	159

Η αναβίωση της αρχαίας ελληνικής μετρικής τον 19ο αιώνα: μετρική θεωρία και ποιητική πράξη

Ευριπίδης Γαραντούδης *

Αν και η αναβίωση των αρχαίων μέτρων, κυρίως των ελληνικών και δευτερευόντως των λατινικών, είναι μία από τις περισσότερο ενδιαφέρουσες εκδηλώσεις της ποιητικής θεωρίας και πράξης του ελληνικού 19ου αιώνα, τόσο αυτή καθεαυτή η ποιητική θεωρία που υποστήριξε την αναβίωση όσο και η μεγάλη πλειονότητα των έμμετρων κειμένων που την πραγμάτωσαν περιέπεσαν με το πέραςμα του χρόνου στη λήθη. Αυτή η λήθη ως ένα χρονικό σημείο ήταν ευεξήγητη, για δύο κυρίως αλληλοεξαρτώμενους λόγους. Από την εποχή της γενιάς του 1880 και εξής αφενός η επικράτηση του γλωσσικού δημοτικισμού στην ποίηση και αφετέρου η υπέρσχυση του λυρικού είδους, εφαρμοσμένου σε μικρής έκτασης ποιήματα, συνέβαλαν στον σχηματισμό μιας σταθερής προκατάληψης για τα γραμμένα σε καθαρεύουσα και εκτενή έργα του επικού και του δραματικού είδους. Με δεδομένο ότι η μεγάλη πλειονότητα των κειμένων που εντάσσονται στην αναβίωση των αρχαίων μέτρων κατά τον 19ο αιώνα είναι επικά και δραματικά έργα γραμμένα σε καθαρεύουσα, είτε πρωτότυπα είτε μεταφράσεις, εύλογο ήταν να μείνουν στην αφάνεια και να μην αποτελούν αντικείμενο μελέτης. Αλλά κατά τις τελευταίες δεκαετίες το ενδιαφέρον για την ελληνική λογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα, κυρίως εκείνη της περιόδου 1830-1880 στο ελλαδικό κέντρο, σημείωσε κατακόρυφη αύξηση, ιδίως σε ό,τι αφορά την εύρεση, μελέτη και έκδοση πεζογραφικών έργων. Αντιθέτως, στο ίδιο χρονικό διάστημα, τις τελευταίες

* Ευριπίδης Γαραντούδης, Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Βλ. <http://uoa.academia.edu/EvripidisGarantoudis>. Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ – ΕΚΠΑ – ΧΡΥΣΑΛΛΙΣ.

*Πρακτικά Ε' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτ. 2014):
Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία
Τόμος Ε' (ISBN: 978-618-81771-2-3)*

© 2015 Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (www.eens.org)

δεκαετίες, η ποιητική θεωρία και πράξη της ίδιας γραμματολογικής περιόδου, εκείνης που σχηματικά θα ονομάζαμε ελλαδικό κλασικορομαντισμό, εξακολούθησε να παραμένει ένα από τα πιο ανεπιθύμητα ερευνητικά πεδία της νεοελληνικής φιλολογίας. Ειδικότερα, οι αυτοτελείς μελέτες ή/και οι εκτενείς αναφορές σε μελέτες, που εκπονήθηκαν από το 1989 και εξής, με αντικείμενο την αναβίωση των αρχαίων μέτρων μάλλον δεν ξεπερνούν τα δάκτυλα των δύο χεριών. Προσδιορίζω το 1989 ως σημείο αφετηρίας αυτής της καταμέτρησης επειδή τότε, στο βιβλίο μου *Αρχαία και νέα ελληνική μετρική. Ιστορικό διάγραμμα μιας παρεξήγησης*, επιχείρησα μια σχετικώς συστηματική περιγραφή και ερμηνεία της αναβίωσης της αρχαίας μετρικής.¹ Στην εικοσιπενταετία που ακολούθησε, υπήρξαν δύο σημαντικοί σταθμοί για τη μελέτη της αναβίωσης. Ο πρώτος ήταν το ερευνητικό πρόγραμμα «Ποιητικά κείμενα αναβίωσης των αρχαίων μέτρων στον 19ο αιώνα» του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών με επιστημονικούς υπεύθυνους τον Νάσο Βαγενά και τον ομιλητή. Απόρροια εκείνου του προγράμματος, που εκπονήθηκε από δύο ερευνήτριες, την Όλγα Κομιζόγλου και την Μορφία Μάλλη, το διάστημα Οκτώβριος 2003-Δεκέμβριος 2004, ήταν η καταγραφή σε ηλεκτρονική βάση δεδομένων και η ψηφιοποίηση σε ηλεκτρονικό αρχείο 350 περίπου ποικίλης έκτασης έμμετρων κειμένων (λυρικών, επικών και δραματικών) που εμπίπτουν στην κατηγορία της αναβίωσης των αρχαίων μέτρων. Τα κείμενα αυτά εντοπίστηκαν σε σύνολο 617 βιβλίων του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού αιώνα. Δυστυχώς τα υπολειπόμενα προς έρευνα περίπου 245 βιβλία του 19ου αιώνα δεν ερευνήθηκαν, επειδή σταμάτησε η χρηματοδότηση του προγράμματος. Το υλικό της έρευνας βρίσκεται σήμερα κατατεθειμένο στο Αρχείο Νεοελληνικής Μετρικής του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών και είναι στη διάθεση των μελετητών. Ο δεύτερος σταθμός ήταν η ημερίδα «Η αναβίωση των αρχαίων μέτρων», που πραγματοποιήθηκε στο Ρέθυμνο στις 3 Μαΐου 2004, στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του ανωτέρω προγράμματος. Στην ημερίδα έλαβαν μέρος οι συντελεστές του (Βαγενάς, Γαραντούδης, Κομιζόγλου και Μάλλη) και, επίσης, ο Μιχαήλ Πασχάλης. Προσθέτω, σ' αυτή την αναγκαστικά σύντομη ανασκόπηση της σχετικής έρευνας, ότι το 2004 η Όλγα Κομιζόγλου ξεκίνησε να εκπονεί διδακτορική διατριβή στον

1 (Γαραντούδης 1989, 33-75)

Τομέα Νεοελληνικής Φιλολογίας του ΕΚΠΑ με θέμα «Η αναβίωση των αρχαίων μέτρων στον 19ο αιώνα. Θεωρητική κατασκευή και πραγμάτωση», αλλά η διατριβή δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν έχει προχωρήσει ουσιαστικά. Η ίδια ερευνήτρια προηγουμένως, το 2004, ολοκλήρωσε την αξιόλογη διπλωματική εργασία της με το ίδιο θέμα στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι να σχολιάσω συνοπτικά την αναβίωση των αρχαίων μέτρων, λαμβάνοντας υπόψη την ερευνητική προεργασία και επισημαίνοντας τις θετικές προοπτικές που ανοίγονται με το πρόγραμμα της «Χρυσασπίδας». Ο σχολιασμός μου θα αναπτυχθεί σύμφωνα με πέντε βασικές παραμέτρους εξέτασης της αναβίωσης. Η πρώτη παράμετρος είναι εκείνη του ορισμού της αναβίωσης και της διάκρισής της από τη μίμηση των αρχαίων μέτρων στα νεότερα χρόνια. Συγκεκριμένα, αν γενικά η αναβίωση μπορεί να οριστεί ως μια τάση που χαρακτήρισε μεγάλο μέρος της έμμετρης λογοτεχνικής παραγωγής του 19ου αιώνα, τάση που αποσκοπούσε στη δημιουργία νεοελληνικών στίχων ή στροφών βασισμένων σε τονική παραλλαγή αρχαιοελληνικών ή λατινικών προσωδιακών σχημάτων, η μίμηση αφορά στη μακρότατη παράδοση της συγγραφής αρχαιόγλωσσων και προσωδιακών επιγραμμάτων και ποιημάτων, όπως αυτά του Φίλιππου Ιωάννου, του Ηλία Τανταλίδη, του Κωνσταντίνου Ευθυβούλη, του Λέανδρου Αρβανιτάκη και αρκετών άλλων επιδεικτικά αρχαιομαθών του 19ου αιώνα, που στην πλειονότητά τους δεν ήταν ποιητές. Αυτή η περιθωριακή παραγωγή των αρχαιόγλωσσων και προσωδιακών ποιημάτων, όσο κι αν συνδέεται εν μέρει με τη θεωρία και την ιδεολογία της αναβίωσης των αρχαίων μέτρων, δεν αφορά τη νεοελληνική μετρική. Γιατί η αναβίωση των αρχαίων μέτρων είναι αντικείμενο μελέτης της νεοελληνικής μετρικής από τη στιγμή που θα δεχτούμε ότι πρόκειται για ένα φαινόμενο μετασχηματισμού: οι νέοι στίχοι που αποσκοπούν να αναβιώσουν τους αρχαίους στηρίζονται στα δεδομένα της νεοελληνικής μετρικής, τη συλλαβή και τον δυναμικό τόνο των λέξεων. Η αναβίωση, ακριβέστερα, στηρίζεται στην αντικατάσταση της μακράς συλλαβής του αρχαίου στίχου με την τονισμένη συλλαβή του νέου στίχου. Με άλλα λόγια, οι ποιητές του 19^{ου} αιώνα αποδίδουν με εναλλαγή τονισμένων και άτονων συλλαβών ένα σχήμα διαδοχής μακρών και βραχειών συλλαβών, όπως αυτό παραδίδεται στα εγχειρίδια της αρχαίας

μετρικής. Προσπαθούν, επίσης, να διατηρήσουν στους νέους στίχους τις τομές των αρχαίων στίχων. Η προκαλούμενη με την τήρηση των παραπάνω κανόνων τεχνητότητα των αναβιωμένων αρχαίων μέτρων, με άλλα λόγια η στατικότητα ή η περιορισμένη ρυθμικότητά τους, πιστεύω ότι συνέβαλε, μαζί με τους λόγους που ήδη αναφέρθηκαν, στην προϊούσα απαξίωση και εγκατάλειψή τους.

Η δεύτερη παράμετρος εξέτασης αφορά στη χρονική και κειμενική έκταση της αναβίωσης των αρχαίων μέτρων. Η μέχρι τώρα έρευνα έχει δείξει ότι η αναβίωση γνώρισε διάδοση κυρίως στη λεγόμενη «πρώτη Αθηναϊκή Σχολή», ακριβέστερα στο περιβάλλον του ελλαδικού κλασικορομαντισμού της περιόδου 1830-1880, όπου εκτείνεται σε τρεις κατηγορίες έμμετρων κειμένων, την ποίηση (δραματική, επική και λιγότερο λυρική), το θέατρο (τραγωδία-δράμα και κωμωδία) και τις μεταφράσεις κλασικών έργων (κυρίως ομηρικά έπη και αρχαίο δράμα). Οι δύο κυριότεροι αρχαιοελληνικοί στίχοι που αναβίωσαν σ' αυτό το περιβάλλον με νεοελληνικούς στίχους είναι το δακτυλικό εξάμετρο, νεοελληνικό αντίστοιχο του οποίου είναι ένας δεκαεπτασύλλαβος δακτυλικός ρυθμός, και το ιαμβικό τρίμετρο, νεοελληνικό αντίστοιχο του οποίου είναι ένας δωδεκασύλλαβος με ιαμβικό κατά βάση ρυθμό. Επίσης η έρευνα ανέδειξε ότι η αναβίωση των αρχαίων μέτρων από τον ελλαδικό κλασικορομαντισμό συναρτάται τόσο με τις κλασικιστικές-αρχαϊστικές αντιλήψεις των εκπροσώπων του όσο και ευρύτερα με τις ιδεολογικές ροπές της εποχής τους και με την πρόσληψη των σύγχρονών τους δυτικών αντιλήψεων περί της αρχαιότητας. Αλλά η επέκταση και η συστηματοποίηση της έρευνας θα δείξουν ότι η αναβίωση των αρχαίων μέτρων εκτείνεται αρκετά περισσότερο. Καταρχάς ως προς τα χρονικά της όρια, οι απαρχές της μπορούν να ανιχνευθούν στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα σε ποιητές της εποχής του νεοελληνικού διαφωτισμού, ενώ οι έσχατες αναλαμπές της φτάνουν έως αρκετούς δημοτικιστές ποιητές του 20ού αιώνα, όπως ο Κωστής Παλαμάς, ο Σωτήρης Σκίπης, ο Γεράσιμος Σπαταλάς και ο Λέων Κουκούλας. Προκειμένου αυτές οι όψεις της αναβίωσης να διακριθούν από τη βασική περιόδό της πρότεινα σε μελέτη μου, δημοσιευμένη το 2008, να χρησιμοποιηθούν οι όροι ψευδοαναβίωση και μετααναβίωση των αρχαίων μέτρων.² Ο όρος «ψευδοαναβίωση» αναφέρεται στο

2 (Γαραντούδης 2008). Η μελέτη αυτή αρχικά ανακοινώθηκε στην ημερίδα «Η ανα-

απροσδιόριστο σύνολο εκείνων των ποιημάτων, στις αρχές του 20ού αιώνα, τα οποία, αφενός δεν αποσκοπούν να λειτουργήσουν ως η έμπρακτη, στο επίπεδο της ποιητικής πράξης, απόδειξη της ικανότητας της νεότερης ποίησης να αναβιώσει αρχαία μέτρα και στροφές, αφετέρου, όμως, διατηρούν ένα μικρότερο ή μεγαλύτερο μορφολογικό και, πιθανόν, θεματικό και εκφραστικό δεσμό με τα παλαιότερά τους ποιήματα που ήταν η έμπρακτη και συνήθως διακηρυγμένη εφαρμογή μιας τέτοιας πρόθεσης, δηλαδή τα ποιήματα του 19ου αιώνα που γράφτηκαν σε αναβιωμένα αρχαία μέτρα. Ο όρος «μετααναβίωση» δηλώνει εκείνα τα ποιητικά κείμενα που γράφτηκαν τον 20ό αιώνα, στην εποχή πια του ελεύθερου στίχου, επομένως κατά την περίοδο που η αυστηρά έμμετρη ποίηση και η αναβίωση των αρχαίων στίχων αποτελούν ένα ολοένα και πιο μακρινό ποιητικό παρελθόν, παρουσιάζουν, ωστόσο, τέτοια μορφολογικά χαρακτηριστικά τα οποία επιτρέπουν να διαφανεί, λιγότερο ή περισσότερο, η σχέση με “αρχαίες” μορφές. Τα ποιήματα της μετααναβίωσης εκτείνονται σ’ όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα και φτάνουν μέχρι την ποίηση των ημερών μας. Έπειτα, ως προς τη διάδοση της αναβίωσης εκτός του πλαισίου του ελλαδικού κλασικορομαντισμού, πρέπει να παρατηρηθεί κυρίως ότι η αναβίωση εμφανίζεται με διαφορετικούς όρους, τόσο ως προς τη θεωρία όσο και ως προς την ποιητική της πράξη, και σε έμμετρα κείμενα αρκετών Επτανησίων λογοτεχνών του 19^{ου} αιώνα, όπως ο Ιωάννης Ζαμπέλιος, ο Ανδρέας Κάλβος, ο Γεώργιος Κανδιάνος Ρώμας, ο Παναγιώτης Πανάς, ο Λορέντζος Μαβίλης, ο Ιάκωβος Πολυλάς (ως μεταφραστής), ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης (ως μεταφραστής). Χρονικά πρώιμη, ιδιαίζουσα και αρκετά μελετημένη είναι η περίπτωση του Ιωάννη Ζαμπέλιου, δραματικού ποιητή που συνέθεσε και τις δώδεκα τραγωδίες του, με πρώτη τον *Τιμολέοντα* το 1818, σε δωδεκασύλλαβο-αναβιωμένο ιαμβικό τρίμετρο, μάλιστα σε μορφή αρκετά διαφορετική από εκείνη του μεταγενέστερου ιαμβικού τρίμετρου των Αθηναίων Στέφανου Κουμανούδη και Δημητρίου Βερναρδάκη. Στην όψιμη φάση της η πιο ενδιαφέρουσα περίπτωση αναβίωσης αρχαίων μέτρων που εκπορεύεται από τον επανησιακό χώρο είναι η ενότητα ποιημάτων «Βάρβαροι στίχοι» του Στέφανου Μαρτζώκη, γραμμένων τη δεκαετία του 1890. Ο

βίωση των αρχαίων μέτρων» (Ρέθυμνο, 3 Μαΐου 2004). Η μελέτη σε επεξεργασμένη και αναθεωρημένη μορφή έχει περιληφθεί στο (Γαργαντούδης 2012, 447-479).

Μαρτζώκης προσπάθησε να μιμηθεί το εξωτερικό σχήμα αρχαιοελληνικών στροφών (όπως της σαπφικής, της αλκαϊκής και της ασκληπιάδειας στροφής) μιμούμενος ή παραλλάσσοντας τα στροφικά σχήματα των *Odi barbare* (Βάρβαρες ωδές) (1877-1893) του Ιταλού ποιητή Josué Carducci, και εγκαινίασε μια παράδοση που στον 20ό αιώνα συνέχισαν αρκετοί ακόμα επτανησιακής κυρίως καταγωγής ποιητές και μεταφραστές.³

Ύστερα από όσα ήδη παρατήρησα, γίνεται φανερό ότι η τρίτη παράμετρος μελέτης της αναβίωσης της αρχαίας μετρικής αφορά στη συνθετότητα του φαινομένου, η οποία συναρτάται αφενός με τη διάχυση της αναβίωσης σε μεγάλο χρονικό εύρος, σε διακριτά μεταξύ τους γραμματολογικά μορφώματα και σε διαφορετικά λογοτεχνικά είδη, αφετέρου με τη μεγάλη ποικιλία των θεωρητικών προϋποθέσεων της και των ποιητικών υλοποιήσεών της. Από τη συνθετότητα αυτή προκύπτουν ζητήματα που η ερευνητική διαχείρισή τους προϋποθέτει αίσθηση της ιστορικότητας των εξεταζόμενων κριτικών και ποιητικών κειμένων, αλλά και αξιοποίηση των προτερημάτων που μας δίνει η χρονική απόσταση από τα εξεταζόμενα κείμενα. Θα φέρω ένα παράδειγμα για να γίνει σαφέστερο τι εννοώ. Σε μελέτη της το 1998 η Λιλή Παπαδοπούλου-Ιωαννίδου υποστήριξε ότι περίπου από το 1830 μέχρι το 1890 η κυρίαρχη αντίληψη μελετητών, ποιητών και λογίων για τη ρυθμική φύση των νεοελληνικών στίχων ήταν ότι «ο νεοελληνικός τόνος επιμηκύνει σε χρόνο την τονισμένη συλλαβή, και επομένως στη νεοελληνική γλώσσα ως μακρές (προς το “ποσό”) σε διάρκεια συλλαβές θεωρήθηκαν οι τονισμένες συλλαβές».⁴ Η ίδια ερευνήτρια υποστήριξε επίσης ότι την περίοδο εκείνη οι αρχαιοελληνικοί μετρικοί όροι, π. χ. *ιάμβος* ή *τροχαίος*, εφαρμοσμένοι σε νεότερα και σύγχρονα έμμετρα κείμενα «προσλαμβάνονται [...] με λειτουργία ρυθμική - χρονική»,⁵ όπως δηλαδή και στην αρχαιότητα. Ως πρωτεργάτη αυτής της αντίληψης, η Παπαδοπούλου-Ιωαννίδου αναγνώρισε τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή. Είναι αλήθεια ότι σε δεκάδες δοκιμακά κείμενά του, δημοσιευμένα από το 1936 μέχρι τον θάνατό του (1892) ή μεταθανάτια, ο Ραγκαβής υποστήριξε

3 Για το θέμα αυτό βλ. (Γαραντούδης 1991). Σε συντομότερη ιταλική μορφή: (Garantoudis 1991).

4 (Παπαδοπούλου-Ιωαννίδου 1998, 569)

5 (Παπαδοπούλου-Ιωαννίδου, 1998, 571)

μια μετρική θεωρία των νεοελληνικών στίχων η οποία όχι μόνο ορίζεται αλλά και αξιολογείται με κριτήριο τη στενή σχέση ή και ταύτιση της νεότερης τονικής μετρικής με την αρχαία προσωδία. Επίσης, όπως ορθά παρατήρησε ο Μιχαήλ Πασχάλης, «ο Ραγκαβής δεν διέκρινε επί της ουσίας την *επιβίωση* από την *αναγέννηση* των αρχαίων μέτρων».⁶ Με άλλα λόγια, ο Ραγκαβής αντιλαμβανόταν όλους ή σχεδόν όλους τους στίχους της σύγχρονης του έντεχνης ποίησης, αλλά και του δημοτικού τραγουδιού, ως επιβίωση αρχαίων στίχων, γι' αυτό και έγραψε λιγοστούς αναβιωμένους αρχαίους στίχους, προκειμένου να υποδείξει στους συγχρόνους του την ποιητική παραγωγή και εκείνων των αρχαίων στίχων που είχαν περιπέσει σε αχρηστία. Αλλά αν δεχτούμε τη μετρική θεωρία του Ραγκαβή για τη φύση των νεοελληνικών στίχων ως ορθή, τότε δεν έχουμε κριτήρια διάκρισης των αναβιωμένων κατά τον 19ο αιώνα αρχαίων μέτρων από την υπόλοιπη έμμετρη παραγωγή της ίδιας εποχής.⁷ Επίσης η υιοθέτηση της μετρικής θεωρίας του Ραγκαβή ως έγκυρης, βασισμένης στη 'ζωντανή' εμπειρία, μάς εμποδίζει να αναγνωρίσουμε τη ριζική διαφορετικότητα της μετρικής θεωρίας και πράξης των Επτανησίων την ίδια εποχή: αυτοί αφενός επέκριναν τη μετρική θεωρία του Ραγκαβή, αφετέρου, σύμφωνα με μαρτυρίες κειμένων του Διονυσίου Σολωμού το 1823, του Σπυριδώνα Μελισσηνού το 1856 και του Ανδρέα Λασκαράτου το 1865, όχι μόνο δεν προσελάμβαναν τους πόδες με ρυθμική-χρονική λειτουργία αλλά και θεωρούσαν τη συλλαβή και όχι τον πόδα πυρηνική μονάδα των στίχων τους.⁸ Συνεπώς η εις βάθος ιστορικοποίηση της έρευνας μάς δείχνει τη συνθετότητα της αναβίωσης. Συγκεκριμένα, φανερώνει ότι η μετρική θεωρία του μετρικού Ραγκαβή διέθετε κύρος σε μια ομάδα Αθηναίων ποιητών και λογίων με κλασικιστικές

6 (Πασχάλης 2006, 84)

7 Για τη μετρική θεωρία και πράξη του Ραγκαβή, με επίκεντρό τους την αναβίωση των αρχαίων μέτρων, βλ. (Γαραντούδης 2000). Στη μελέτη αυτή καταρχάς συνοψίζονται οι κατευθυντήριες αρχές της μετρικής θεωρίας του Ραγκαβή. Ακολουθεί ιστορική επισκόπηση της προσπάθειάς του για την αναδημιουργία αρχαίων στίχων και στροφών. Τέλος η μετρική θεωρία και η στιχουργική πράξη του σχολιάζονται σε σχέση με εκείνες των παλαιότερων και σύγχρονών του λογίων και ποιητών. Σε παράρτημα δημοσιεύεται βιβλιογραφικός κατάλογος των μετρικών κειμένων του Ραγκαβή.

8 Περισσότερα στοιχεία βλ. στη μελέτη (Γαραντούδης 1998, 228-229). Στη μελέτη αυτή αναπτύσσονται τα αντεπιχειρήματά μου στις απόψεις της (Παπαδοπούλου-Ιωαννίδου 1998).

τάσεις, δοκιμάστηκε στην πράξη με τους λιγοστούς δακτυλικούς εξάμετρους και τους ιαμβικούς τρίμετρους του ποιητή Ραγκαβή ιδίως τις δεκαετίες του 1830 και του 1840 και μετά την έναρξη της διεξαγωγής των ποιητικών διαγωνισμών βρήκε ευρύ πεδίο εκφυλιστικής αναπαραγωγής της από θεωρητικά ακατάρτιστους και ατάλαντους στη μεγάλη πλειονότητά τους στιχουργούς, που συχνά προκάλεσαν τις μεμψίμοιρες αντιδράσεις του πρώτου διδάξαντα Ραγκαβή επειδή δεν ήξεραν τί ακριβώς έκαναν.

Η τέταρτη παράμετρος εξέτασης της αναβίωσης, που ακόμα σε μεγάλο βαθμό λανθάνει, αφορά στη σύνδεσή της με τις ανάλογες ποιητικές τάσεις των παλαιότερων και σύγχρονων δυτικών λογοτεχνικών παραδόσεων. Π. χ. ο Μιχαήλ Πασχάλης έδειξε πειστικά ότι οι αναβιωμένοι δακτυλικοί εξάμετροι του Ραγκαβή υπαγορεύονται από την προηγηθείσα γερμανική αναβίωση του ίδιου αρχαίου στίχου.⁹ Η εμβάθυνση της έρευνας θα αναδείξει, πιστεύω, ότι στην πλειονότητα των περιπτώσεων οι ενδιαφέρουσες εκδοχές αναβιωμένων αρχαίων μέτρων στον ελληνικό 19ο αιώνα διαμεσολαβούνται ή έστω επηρεάζονται από παλαιότερα και σύγχρονά τους δυτικά υποδείγματα. Οι ιδεολογικές προεκτάσεις μιας τέτοιας διαμεσολάβησης-επίδρασης είναι προφανείς: για άλλη μια φορά επαληθεύεται ότι η στιχουργική-ποιητική ετερότητα μεταστοιχειώνεται σε εθνική-ελληνική ταυτότητα.

Η πέμπτη και τελευταία παράμετρος εξέτασης της αναβίωσης των αρχαίων μέτρων αφορά στο αίτημα της εξατομίκευσης της σχετικής έρευνας. Με άλλα λόγια, η γενική, μέχρι σήμερα, θεώρηση του φαινομένου επιτρέπει να βλέπουμε μόνο το ορατό μέρος του παγόβουνου. Το μεγαλύτερο, βυθισμένο μέρος του θα αποκαλυφθεί αν η έρευνα εμβαθύνει στις ατομικές υλοποιήσεις των αναβιωμένων μέτρων, προκειμένου να αναδειχθούν ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες. Γνωρίζουμε, π. χ., ότι δακτυλικούς εξάμετρους δεν έγραψαν μόνο λίγο ως πολύ επώνυμοι ποιητές του 19ου αιώνα, όπως οι Άγγελος Βλάχος, Σπυρίδων Βασιλειάδης, Γεώργιος Ζαλοκώστας, Θεόδωρος Ορφανίδης, Ηλίας Τανταλίδης και Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, αλλά και λησμονημένοι σήμερα ποιητές, όπως οι Αντώνιος Αντωνιάδης, Βιργινία Π. Ευαγγελίδου, Αλέξανδρος Κατακουζηνός, Μύρων Νικολαΐδης, Φωκίων Ξ. Πανάς και Χρήστος

9 (Πασχάλης 2006, 89-91).

Α. Παρμενίδης.¹⁰ Το ίδιο ισχύει και για το ιαμβικό τρίμετρο. Εκτός από τους προβεβλημένους δημιουργούς του, όπως οι Σπυρίδων Βασιλειάδης, Δημήτριος Ν. Βερναρδάκης, Γεώργιος Ζαλοκώστας, Ιωάννης Ζαμπέλιος, Στέφανος Κουμανούδης, Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής και Ηλίας Τανταλίδης, υπάρχουν πολλοί άλλοι που έμειναν στην αφάνεια, όπως οι Αντώνιος Αντωνιάδης, Δημήτριος Δρώσος, Σοφοκλής Καρύδης, Αλέξανδρος Κατακουζηνός, Κωνσταντίνος Κοντόπουλος, Κωνσταντίνος Αριστίου Κυριάκος και Ισίδωρος Σκυλίτσης. Οι δεκάδες χιλιάδες εξάμετροι και τρίμετροι του ποιητή επών, τραγωδιών και κωμωδιών Αντωνίου Αντωνιάδη του απονέμουν σίγουρα τα σκήπτρα της πολυγραφίας αναβιωμένων αρχαίων στίχων. Δεν υποστηρίζω, βέβαια, ότι η έρευνα των έργων του Αντωνιάδη ή των άλλων λησμονημένων ποιητών μάς επιφυλάσσει μεγάλες εκπλήξεις. Πιστεύω, όμως, ότι θα μας προσφέρει τη δυνατότητα να εμπλουτίσουμε τις γνώσεις μας για ένα φαινόμενο που μέχρι σήμερα γνωρίζουμε μόνο στις γενικές του διαστάσεις. Επίσης είναι προφανές ότι η έρευνα στο πλαίσιο του προγράμματος «Χρυσάλλισ» θα προσθέσει στη μελέτη της αναβίωσης των αρχαίων μέτρων έναν κρίσιμο κρίκο της αλυσίδας, τα έμμετρα κείμενα της αναβίωσης που δημοσιεύτηκαν στα σημαντικότερα έντυπα του περιοδικού τύπου του 19ου αιώνα.

Βιβλιογραφία

Γαραντούδης, Ευριπίδης: *Αρχαία και νέα ελληνική μετρική. Ιστορικό διάγραμμα μιας παρεξήγησης*, Εισαγωγή Massimo Peri, Padova (Istituto di Studi Bizantini e Neogreci, «Quaderni» 21) 1989.

———: «Μαρτζώκης και Carducci. Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής βάρβαρης ποίησης», *Περίπλους* 28-29 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1991): 33-55.

———: «Για την ιστορία της νεοελληνικής μετρικής», *Πόρφυρας* 88 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1998): 225-232.

———: «Η αναβίωση της αρχαίας ελληνικής μετρικής τον 19ο αιώνα. Η μετρική θεωρία και πράξη του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή», *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής* 7 (2000): 28-74.

10 Σε αυτή την παράθεση ονομάτων αξιοποιώ τα στοιχεία της βιβλιογραφικής βάσης του ερευνητικού προγράμματος «Ποιητικά κείμενα αναβίωσης των αρχαίων μέτρων στον 19ο αιώνα».

- : «Η ψευδοαναβίωση των αρχαίων μέτρων και η μετααναβίωσή τους στην ελληνική ποίηση του 20ού αιώνα», *Πόρφυρας* 128 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2008): 211-233.
- : *Έλληνες ποιητές του μεταιχμίου (1880-1930). Ερμηνευτικές και γραμματολογικές (ανα)θεωρήσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη 2012.
- Παπαδοπούλου-Ιωαννίδου, Λιλή: «Από την ιστορική πορεία της νεοελληνικής μετρικής», *Πόρφυρας* 86 (Απρίλιος-Ιούνιος 1998): 568-580.
- Πασχάλης, Μιχαήλ, «Τα Βουκολικά του Αλέξανδρου Ραγκαβή: η αναβίωση ενός είδους και οι περιπέτειες του τονικού δακτυλικού εξάμετρου», *Κονδυλοφόρος* 5 (2006): 67-102.
- Garantoudis, Evripidis: «Martzokis e Carducci». Στο: *III Convegno Nazionale di Studi Neogreci. Italia e Grecia: due culture a confronto*, Palermo, 19-21 ottobre 1989. Catania, 21 ottobre 1989. Atti, Palermo 1991 (Quaderni dell'Istituto di Filologia Greca dell'Università di Palermo, 21): 71-80.